

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

Η αριθμημένη αλληλογραφία

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
(1967-1974)

Πρόλογος: Κώστας Βρεττάκος
Φιλολογική επιμέλεια: Αθηνά Κωστάκη-Βεζύρογλου

 ΠΟΤΑΜΙΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2014

Νικηφόρος Βρεττάκος
Η «αριθμημένη αλληλογραφία»

© 2014 Κώστας Βρεττάκος & Ευγενία Παπαδημητρίου

Επιμέλεια: Γιούλα Κουγιά
Σχεδιασμός έκδοσης: Βίβιαν Γιούρη
Εκτύπωση: Φωτόλιον & Typicon AE

Παραγωγή: Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ
Ξενοκράτους 48, 106 76 Αθήνα,
τηλ. 210 7231271, fax 210 7254629
www.potamos.com.gr, info@potamos.com.gr

ISBN 978-960-545-035-9

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9
Η «αριθμημένη αλληλογραφία»	39

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το καλοκαίρι του 1991 ο Νικηφόρος Βρεττάκος, λίγες ημέρες πριν από την εκδημία του, ακολουθώντας τις υπόγειες παρορμήσεις του, περιδιάβαζε τα τοπία της Λακωνίας που τόσο αγάπησε. Στις 21 Ιουλίου, κάτω από μία λαμπερή πανσέληνο, στο μεγάλο ξέφωτο που απλώνεται σε ύψος 1.700 μέτρων κοντά στο Καταφύγιο του Ταϊγέτου, μπροστά σε ένα ακροατήριο εκατοντάδων ορειβατών που πραγματοποιούσαν εκεί το ετήσιο συνέδριό τους, ο Ν.Β. παρακολούθησε την παράσταση της λυρικής του σύνθεσης *Λειτουργία κάτω από την Ακρόπολη*. Την παρουσίαζε ένας συμπαθητικός ερασιτεχνικός θίασος, και στο τέλος προσκλήθηκε ο ίδιος να απαγγείλει τον επίλογο του έργου:

«Εγώ, ο σε λίγο απερχόμενος, ο βαθιά εντυχής, ο τιμημένος, εγώ να είμαι χόμα απ' το χόμα σου, δεν επέμφθην ειπείν ουρανόθεν, το χάρμε. Ανεβαίνω απ' τα σπλάχνα σου κ' επιστρέφω στα σπλάχνα σου. Στις ουτίδες μου ρέουν φως απ' το φως σου και θλίψη απ' τη θλίψη σου. Δεν γνωρίζω αν με όσα είπα το χρέος εξοφλώ της φιλοξενίας σου...»

Όλες τις ημέρες που ακολούθησαν παρέμεινε σιωπηλός και ευσυγκίνητος. Όταν ύστερα από πρόσκληση της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σπάρτης ξαναγήθηκε στις αίθουσες του καινούργιου κτηρίου της από τον έφορο Νίκο Γεωργιάδη, εντυπωσιασμένος από την εξαιρετη εικόνα που παρουσίαζε η νέα της στέγη, πρόφερε εντελώς αυθόρμητα: «Εδώ θα ήθελα να συγκεντρωθούν κάποτε τα πνευματικά μου υπάρχοντα». Αυτή υπήρξε και η τελευταία του επιθυμία. Λίγες μέρες αργότερα, στις 4 Αυγούστου, απεβίωσε στον γενέθλιο τόπο της Πλούμιτσας.

Η επιθυμία του υιοθετήθηκε αμέσως από τη διοίκηση της Βιβλιοθήκης και –παρά τις μύριες δυσκολίες που αντιμετώπισαν για την υλοποίησή της, χάρη στην επιμονή της διευθύντριας της Βιβλιοθήκης Ελένης Τζανετάκου– το έτος 2000 ολοκληρώθηκε το «Αρχείο Νικηφόρου Βρεττάκου». Για τη στέγασή του αφιερώθηκε ένας μεγάλος, άνετος χώρος, ο οποίος διαμορφώθηκε κατάλληλα. Φιλοξενεί τα έπιπλα του γραφείου του, αντικείμενα και πίνακες που αγαπούσε, ένα μέρος της βιβλιοθήκης του, τα χειρόγραφα του και όλα τα δημοσιεύματα που τον αφορούν. Σήμερα είναι επισκέψιμο και λειτουργικό. Ομάδες μικρών μαθητών από σχολεία της περιοχής αλλά και από άλλα μέρη της Ελλάδας το επισκέπτονται κατά ομάδες και μέσα από πρότυπα προγράμματα, με οπτικό και ακουστικό υλικό, γνωρίζουν την ποιητική διαδρομή του Ν.Β. και ταυτόχρονα παρακολουθούν την ιστορική περιπέτεια του τόπου μας στη διάρκεια του περασμένου αιώνα.

Δεκατρία χρόνια μετά την ίδρυση του «Αρχείου», η ταξινόμηση και τεκμηρίωση του υλικού, το οποίο συγκεντρώθηκε εκεί από διάφορες πηγές, κοντεύει σχεδόν να ολοκληρωθεί. Πολλοί είναι εκείνοι που εργάστηκαν με ενθουσιασμό, περιστασιακά ή συστηματικά, για τον εντοπισμό, τη συλλογή και μελέτη κάθε έντυπου, χειρόγραφου, οπτικού, ή ηχητικού υλικού που αφορούσε τη ζωή και το έργο του. Καλύπτει όχι μόνο την ποιητική δημιουργία του, αλλά και την πολύπλευρη, άγνωστη εν πολλοίς, ενασχόλησή του με όλα τα είδη του γραπτού λόγου: το διήγημα, τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις, το θέατρο, τη λογοτεχνική κριτική, το δοκίμιο, το χρονογράφημα, την επιφυλλιδιογραφία, τις μεταφράσεις κλασικών συγγραφέων κ.λπ. Άλλοτε, το έργο των ποιητών ήταν ένα μπουκάλι ριγμένο στον ωκεανό, με αμφίβολο αποδέκτη. Σήμερα, με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας, μπορεί να διασωθεί σε έναν φιλόξενο διαδικτυακό τόπο με άπειρους παραλήπτες. Αυτή είναι και η επιδίωξη του «Αρχείου». Προλογίζοντας την «Αριθ-

μημένη αλληλογραφία), όπως ονομάζω αποσπάσματα της αλληλογραφίας που διατήρησε με την εκπαιδευτικό και πεζογράφο Καλλιόπη Νακοπούλου¹, θέλω να αναφερθώ με ευγνωμοσύνη στη φιλόλογο Αθηνά Κωστάκη-Βεζύρογλου², αγαπημένη ανιψιά του ποιητή, η οποία παρέλαβε από το «Αρχείο Νικηφόρου Βρεττάκου» το σύνολο της αλληλογραφίας του, το μελέτησε συστηματικά επί μία πενταετία και προχώρησε σε πολλαπλές κατατάξεις, με εκτενείς διευκρινιστικές σημειώσεις που φωτίζουν όλες τις αθέατες ή άγνωστες στον απλό αναγνώστη αναφορές της.

Η περίοδος της δικτατορίας 1967-1974 καλύπτει ένα μεγάλο, όσο και σημαντικό, μέρος αυτής της αλληλογραφίας. Σε όλη τη διάρκειά της ο Ν.Β. έζησε στο εξωτερικό αυτοεξόριστος, κάτω από ιδιόμορφες και δύσκολες συνθήκες. Η απριλιανή χούντα είχε πυροδοτήσει τη διάλυση της οικογένειάς μας. Η μητέρα μου υποχρεώθηκε σε παραίτηση από την υπηρεσία της και ακολούθησε λίγο αργότερα την οικογένεια της αδερφής μου στο Μπέρμινγχαμ, όπου είχε καταφύγει για πολιτικούς λόγους. Ο Ν.Β., μια ακόμη φορά στη ζωή του, ένιωσε πως βρισκόταν με την πλάτη στον τοίχο. Αποκορύφωμα της απαραγώρητης κατάστασής του η σύλληψή μου το καλοκαίρι του 1967 για αυθόρμητες, «αθώες» τελικά αντιχουντικές ενέργειες. Το γεγονός αυτό τον αποδιοργάνωσε εντελώς. Αντιμετώπιζε ένα αδιέξοδο το οποίο αδυνατούσε να ξεπεράσει. Προσωπικά τον ενθάρρυνα με μηνύματα από τα κρατητήρια της

1. Καλλιόπη Νακοπούλου (1911-1989). Λογοτέχνης της διασποράς, η οποία ανέπτυξε σημαντική λογοτεχνική και πνευματική δραστηριότητα στην Αίγυπτο έως τις αρχές της δεκαετίας του '60, συνεργαζόμενη με τα τοπικά ελληνόφωνα έντυπα. Εξέδωσε τα βιβλία: «Το λουλουδιόνο χαμόγελο» (νουβέλα), Κάιρο 1953, «Σάγκαρετ Άλω» (διηγήματα), Αλεξάνδρεια 1957, «Κοιτά στον Νείλο» (διηγήματα), Αθήνα 1979, «Η κιβωτός μου-Μανασόρα-Αίγυπτος» (μυθιστόρημα), Αθήνα 1982, «Με τα παιδιά του Κόσμου» (διηγήματα), Αθήνα 1986.

2. Αθηνά Κωστάκη- Βεζύρογλου (1941), φιλόλογος, εκπαιδευτικός με μακρόχρονη θητεία στο Αρσάκειο.

Ασφάλειας να απομακρυνθεί από την Ελλάδα για όσο διάστημα η κατάσταση ήταν ρευστή και αβέβαιη. Ένιωθα την ανάγκη να τον προφυλάξω από την ψυχική ταλαιπωρία που θα του προκαλούσε η προσωπική μου περιπέτεια. Ο ίδιος είχε να διαλέξει ανάμεσα στην εσωτερική εξορία που του επιφύλασσε η δικτατορία και την αυτοεξορία του στο εξωτερικό. Δίστασε αρχικά, αλλά τελικά –με τεράστιο ψυχικό κόστος υποθέτω– διάλεξε την οδό της περιπλάνησης που δεν πίστευε ότι θα διαρκούσε τόσο πολύ, αποδεχόμενος την πρώτη πρόσκληση φιλοξενίας που του έγινε. Οι συνθήκες για όσους επέλεξαν τότε τον δρόμο αυτόν ήταν εξαιρετικά αντίξοες. Η απόφασή τους έμοιαζε με άλμα στο κενό και πολλοί ήταν εκείνοι που, ύστερα από μια σύντομη περιπλάνηση στην Εσπερία, επέστρεφαν στην Ελλάδα.

Ο Ν.Β. σε όλη τη διάρκεια της επτάχρονης δικτατορίας (1967-1974) έζησε, τελικά, αυτοεξόριστος «κάπου στην Ευρώπη». Χρησιμοποίησε αυτόν τον άριστο γεωγραφικό προσδιορισμό του τόπου διαμονής του για να υποδηλώσω ότι τα μέρη στα οποία φιλοξενήθηκε εκείνα τα χρόνια δεν ήταν αποτέλεσμα μιας προσωπικής επιλογής του. Το «Χωριό Πεσταλότσι» (Kinderdorf Pestalozzi) αποτέλεσε το πρώτο καταφύγιό του. Η διεθνής αυτή Παιδούπολη δημιουργήθηκε αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1945) με πρωτοβουλία του Walter Robert Corti³, για να στεγάσει ορφανά παιδιά από διάφορες χώρες του κόσμου, θύματα των πολεμικών καταστροφών. Βρισκόταν απομονωμένο στις ελβετικές Άλπεις, κοντά στον μικρό οικισμό Τρόγκεν, και απείχε μισή ώρα σιδηροδρομικά με την πόλη Σεν Γκάλεν. Το «σπίτι» κάθε εθνότητας διευθυνόταν από έναν «πατέρα» και μία «μητέρα», συνεπικουρούμενους από ανάλογο βοηθητικό προσωπικό. Το ελληνικό «σπίτι»

3. Βάλτερ Ρόμπερτ Κορτί (1910-1990), Ελβετός φιλόσοφος και κοινωνιολόγος, αρχισυντάκτης από το 1942-1957 του πολιτιστικού περιοδικού *DU*.

ονομαζόταν «Κυψέλη» (Kypseli) και εκείνη την εποχή διέθετε μόνο «μητέρα». Το διηύθυνε η Καλλιόπη Νακοπούλου, παλιά φίλη του Ν.Β., με τη συμπαράσταση της Κατίνας Φρέρη⁴. Η λειτουργία του «Χωριού» Πεσταλότσι συνεχίστηκε για πολλές δεκαετίες, αφού οι πόλεμοι δεν έπαψαν να μαίνονται σε διάφορες περιοχές του κόσμου. Το ίδρυμα απώλεσε τη φυσιογνωμία του οριστικά το 2003.

Ο Ν.Β. φιλοξενήθηκε στο «Χωριό» Πεσταλότσι, μετά τη μεσολάβηση της Κ.Ν(ακοπούλου). Όταν εκείνη πληροφορήθηκε τη δύσκολη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει ο φίλος της, πήρε την πρωτοβουλία να ζητήσει από τη διεύθυνση του «Χωριού» να προσφέρουν «προσωρινό άσυλο» σε έναν γνωστό Έλληνα ποιητή. Το ανθρωπιστικό αίτημά της έγινε αποδεκτό, κι έτσι ο Νικηφόρος φιλοξενήθηκε από το ελληνικό «σπίτι» για μεγάλο χρονικό διάστημα: από τον Οκτώβριο του 1967 έως τον Σεπτέμβριο του 1970. Το «Χωριό» Πεσταλότσι τον υποδέχτηκε συγκινητικά. Σε επιστολή του προς την Ανθούλα Γανιάρη⁵ ο Ν.Β. περιγράφει την υποδοχή: [...] *Το ταξίδι μου υπήρξε λαμπρό. Δεν συνάντησα την καταιγίδα που προαισθανόμουν, μα και τον τελευταίο καιρό όλα μου γύρω ήταν καταιγίδα. Οι χιονισμένες Άλπεις έλαμπαν [...]. [...] Ο φίλος μας (Αργύρης*

4. Κατίνα Φρέρη, εκπαιδευτικός, βοηθός της Καλλιόπης Νακοπούλου στο ελληνικό «σπίτι». Ο Ν.Β. εκτιμούσε πολύ την ευαισθησία της και έτρεφε μεγάλη αγάπη για την κόρη της Ειρήνη, ένα προικισμένο παιδί που χάθηκε πολύ πρόωρα.

5. Ανθούλα Γανιάρη (1920-2004). Κόρη του εκδότη και λογοτέχνη Χρυσόστομου Γανιάρη, ασχολήθηκε με τον χορό και ταυτόχρονα συνέχισε μαζί με τον αδερφό της Ανδρέα την τέχνη της καλλιτεχνικής βιβλιοδεσίας που κληρονόμησαν από τη μητέρα τους Ευφημία. Επιστήθια φίλη του Νικηφόρου Βρεττάκου, αφιέρωσε, από το 1967 και μετά, μεγάλο μέρος της δραστηριότητάς της στη συλλογή και αξιοποίηση κάθε είδους υλικού που αφορούσε την πνευματική ζωή του. Η συμβολή της στη δημιουργία του «Αρχείου Νικηφόρου Βρεττάκου» είναι εξαιρετικά σημαντική.

Σφουντούρης)⁶ με πήγε στο χωριό Πεσταλότσι όπου με περίμενε θερμιά υποδοχή από το προσωπικό του ελληνικού σπιτιού. Τα παιδιά όλα από 8-12 ετών, 15 στο σύνολό τους, που ήξεραν το όνομά μου, τότε γεννήθηκαν και πού, υπήρξαν συγκινητικά. Ήρθε το πρώτο και με καλωσόρισε με πολλή θέρμη. Το αγκάλιασα και το φίλησα. Ύστερα ένα-ένα που με χαιρετούσε, έσκυβε το κεφάλι του και το φιλούσα. Ύστερα με πήγαν στο δωμάτιό μου. Αυτό μου είπαν είναι το κρεβάτι σου και αυτό το γραφείο σου να τελειώσεις την «Οδύνη»⁷. Είσαι φιλοξενούμενος του χωριού Πεσταλότσι. Το βράδυ το γέυμα με το προσωπικό. Όλα ελληνικά. (Το μεσημέρι στο αεροπλάνο τα είχα επιστρέψει όλα άθικτα.) Είναι κάτι που δεν το φανταζόμουν. Μου έχουν ακόμα ως και αρβύλες και σακίδιο για τις εκδρομές μου. Το πρωί έξω από το παράθυρό μου, που βλέπει ανατολικά, άκουσα να κεληδοούν τα πουλιά. Σήκωσα την κουρτίνα. Θαμποχάραζε στον ουρανό ήταν ακόμη άστρα. Δεν μπόρεσα να ξανακοιμηθώ. Η μέρα λαμπρή, σήμερα, θυμίζει τις καλλίτερες ελληνικές. Ήρθε λοιπόν πρωί-πρωί ένα παιδάκι, ο Τέλης, και μου έφερε ένα κόκκινο τριανταφυλλάκι σαν αυτά που μου χάρισες. Ύστερα ήρθε η Μητέρα του σπιτιού και μου έφερε χαρτιά και μολύβια [...]

6. Αργύρης Σφουντούρης (1940). Γεννήθηκε στο Δίστομο και σε ηλικία 4 ετών είδε τους γονείς του να εκτελούνται από τους Γερμανούς. Ήταν ένα από τα δέκα ορφανά παιδιά που επελέγησαν το 1949 για να επανδρώσουν το ελληνικό «σπίτι» στην Παιδούπολη Πεσταλότσι. Σπούδασε στο πολυτεχνείο της Ζυρίχης μαθηματικά, πυρηνική φυσική και αστροφυσική, ενώ παράλληλα έγραφε ποιήματα και μετέφραζε Έλληνες λογοτέχνες. Ανέπτυξε αντιδικτατορική δράση, εξέδιδε το δίγλωσσο περιοδικό *Προσέλευμα* και σε όλη τη διάρκεια της δικτατορίας υπήρξε θερμός συμπαραστάτης και βοηθός του Ν.Β. Το 1996 παρουσίασε μια εξαιρετική εικονογραφημένη έκδοση με τον τίτλο *Das Kindendorf Pestalozzi in Trogen und sein griechischer Dichter. Η παιδούπολη Πεσταλότσι και ο Έλληνας ποιητής της*.
7. *Οδύνη*. Αυτοβιογραφικό χρονικό του Ν.Β. που άρχισε να γράφεται πριν από την επιβολή της δικτατορίας. Η συγγραφή του ολοκληρώθηκε στη διάρκεια της παραμονής του στο χωριό Πεσταλότσι και εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1969 στη Νέα Υόρκη από τον Σύλλογο Ελλήνων Επιστημόνων με πρωτοβουλία του Νίκου Σαμαρά. Η «Οδύνη» συνέχισε να τον απασχολεί και μετά την έκδοσή της και όπως προέκυψε αργότερα από την αλληλογραφία του με την Κ.Ν. ξανάγραψε όλο το δεύτερο μέρος. Η ελληνική έκδοση (Πόλις, 1995) ακολούθησε την αρχική της μορφή.

Την αρχική ανακούφιση που ένωσε ο Ν.Β. για το φιλόξενο περιβάλλον διαδέχτηκε αργότερα μια περίοδος παρατεταμένης απομόνωσης, της οποίας δεν είχε υπολογίσει το βάρος και τη διάρκειά της. Μια σκληρή «θητεία του χιονιού», όπως την ονόμασε σε μια σειρά ποιημάτων του, η οποία κράτησε τρία ολόκληρα χρόνια. Από εδώ και πέρα η επικοινωνία του με συγγενείς και φίλους θα γινόταν μέσω της αλληλογραφίας που, όπως θα δούμε, θα έκλεβε ένα σημαντικό μέρος του χρόνου του.

Κάποτε, κατά την εποχή της νεότητάς μου, είχα προσωπικά ταλαιπωρηθεί αρκετά, προσπαθώντας να κατανοήσω τη λειτουργία και το νόημα που είχε (άλλοτε) η αλληλογραφία στη ζωή των ανθρώπων. Ζητούσα απεγνωσμένα να καταλάβω κατά πόσο ο ρόλος της μπορούσε να είναι διεκπεραιωτικός ή λυτρωτικός. Αν οδηγούσε στην κάθαρση σχέσεων και αισθημάτων, αφήνοντας κάποιο παράθυρο στην προσωπική απελευθέρωση, ή αν οδηγούσε σε μια καθολική απόκρυψη. Πολλές φορές η αλληλογραφία, σε οριακές περιπτώσεις, ένωθα πως έμοιαζε με ρώσικη ρουλέτα. Φλερτάριζε με τον θάνατο. Ενδεχομένως, σε καταστάσεις ασφυξίας, θα μπορούσε να οδηγήσει και σε μια προσωπική καταρράκωση. Ακόμα και σήμερα, που πήρα την πρωτοβουλία της παρουσίασης ενός περιορισμένου τμήματος της αλληλογραφίας του Ν.Β. με μόνο εφόδιο τη γνώση των γεγονότων και των προσώπων που παρελαύνουν μέσα απ' αυτήν, συλλαμβάνω τον εαυτό μου να διατηρεί την περιέργεια εκείνου που σηκώνει το κεφάλι του πάνω από τον προστατευμένο μαντρότοιχο της ιδιωτικότητάς, αναζητώντας όχι μόνο να καταγράψει αλλά και να ερμηνεύσει κάποια γεγονότα.

Η παρουσίαση ενός μικρού μέρους της αλληλογραφίας του Ν.Β. με την καλή του φίλη Κ.Ν., με τον τίτλο «Αριθμημένη αλληλογραφία», αποτελεί μια «αυθαίρετη» δική μου επιλογή. Μια προσωπική προσέγγιση της κρίσιμης γι' αυτόν περιόδου 1967-1974.

Ξεχωρίζω θραύσματα επιστολών που καταγράφουν την προσωπική του αγωνία και επιχειρώ μέσα απ' αυτά να συγκροτήσω μια περίληψη βίου που περιέχει αφιμυθιώτη την ευαισθησία του. Στα δύσκολα αυτά χρόνια της δικτατορίας, ο διάλογος με την Κ.Ν. του προσέφερε ένα δίχτυ συναισθηματικής προστασίας. Του επέτρεψε να αφηθεί με εμπιστοσύνη σε έναν τρυφερό, καθημερινό μονόλογο, υποχρεωμένος να βρίσκεται συνεχώς ενώπιος ενώπιω, βλέποντας την επιστροφή του στην Ιθάκη –που εδώ ταυτίζεται με την Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα με την πατρώα γη της Πλούμιτσας– αντί να πλησιάζει, να απομακρύνεται συνεχώς.

Η Κ.Ν., Αλεξανδρινή λογοτέχνης της διασποράς, συνδεόταν με τον Ν.Β. με μια διακριτική φιλία, που χανόταν στις αρχές της δεκαετίας του πενήντα. Έτρεφε γι' αυτόν βαθύτατο θαυμασμό και τον διακρίνουμε στις αφιερώσεις των βιβλίων που του έστειλε στα πρώτα δύσκολα μετεμφυλιακά χρόνια. Τον συνάντησε για πρώτη φορά όταν, λίγα χρόνια μετά την επανάσταση του Νάσερ, αναγκάστηκαν μαζί με τον άντρα της να εγκαταλείψουν την Αίγυπτο και να γυρέψουν μια νέα στέγη στην Αθήνα. Η Ελλάδα, εκείνη την εποχή, δεν ήταν μια εύκολη χώρα για τους Έλληνες της διασποράς που αναζητούσαν την ένταξή τους στη μητέρα-πατρίδα. Όταν εκείνη, το μακρινό 1960, τον επισκέφθηκε για πρώτη φορά στην οδό Καραϊσκού⁸ στον Πειραιά, γνώριζε, ήδη, το βάρος της υποχρεωτικής εξορίας. Του προσέφερε το τελευταίο βιβλίο της και, σε ένδειξη της ευγνωμοσύνης που αισθανόταν για τον ποιητή της «αγάπης», του χάρισε ένα αντίγραφο από μια σπάνια ξυλογραφία του ζωγράφου Gabriel Belot που κυκλοφόρησε το 1919 στο Παρίσι σε ελάχιστα αντίτυπα. *Aimer* (Να αγαπάς) είναι ο τίτλος

8. Το σπίτι της οδού Καραϊσκού 106 στον Πειραιά, στο οποίο ο ποιητής έζησε 16 χρόνια, έπαιξε σπουδαίο ρόλο στη ζωή του και το απαθανάτισε με ένα εξαιρετικό ποίημα το 1962, «Αποχωρητισμός στην οδό Καραϊσκού 106».

του εγγράραχτου καλλιγραφημένου ποιήματος και ξεκινάει με τους παρακάτω στίχους: Si tu n' aimes pas tu souffriras (Αν δεν αγαπάς, θα υποφέρεις). Την ξυλογραφία αυτήν ο Νικηφόρος δεν την αποχωρίστηκε ποτέ.

Στην πρώτη επιστολή της Καλλιόπης Νακοπούλου, που έχει διασωθεί (7/11/1960) και έχει αποσταλεί από την Αίγυπτο, πριν ακόμη εγκατασταθεί με τον άντρα της στην Ελλάδα, του έγραφε:

Καλέ μου φίλε.

Και του χρόνου να 'μαστε καλά.

Συνεπαρμένη από το μεγαλείο των τροπαρίων πιάνω να σου γράφω, να σου διοχετεύσω τη συγκίνηση. «Τω αὐτῷ –λέει– θρόνῳ περικυκλούντες, νοεραὶ ουσίαι θείαι ασώματοι την τρισάγιον ᾠδὴν, τῷ πρῶτῳ Θεῷ φλογεροῖς χεῖλεσιν, ἄδετε». Τι ευδαιμονία, αν το μεσότοιχο που μας χωρίζει απ' τον Θεό ήταν τόσο λεπτό που να μπορούσαμε ν' ακούμε των Αγγέλων τα δοξαστικά!

Υπάρχουν βέβαια τα «σκεύη εκλογής». Κι εσύ είσαι από τους τυχερούς αυτούς που σε κάποιες αστρολόγραφες στιγμές παίρνεις τέτοια μηνύματα.

Έχεις τη χάρη του Θεού και τη σκορπιάς γύρω σου. Η «καλή μέρα σου» από κει ψηλά ήρθε κι υψώθηκε μέσα μου, γιορταστικό έλατο, που το σημοστόλιστο με τις καλές ανάμνησες το πασπάλισα με τη χρυσόσκονη της νοσταλγίας, το φώτισα με τις αξέχαστες ώρες.

Γιατί σ' το είπα και δε βαριέμαι να σ' το γράφω: Κέρδισα, μέσα σε λίγες ώρες, ό,τι χρόνια χάνω εδώ στη μοναξιά. Ξεδύρασε η ψυχή μου από τις αναβρυστικές πηγές της τέχνης σου μέσα σ' ένα μαγευτικό φυσικό περιγύρο. Μα τι μεθύσι ήταν εκείνο; Παράξενο σ' αλήθεια! Φορές φορές το συλλογιέμαι κι αναρριγώ. Κι όπως μον συμβαίνει πάντα, σαν κάτι έντονα τ' αποζητάω να μού 'ρχεται η απόκριση, έτσι μια μέρα που το σκεπτόμουν πάλι, αναπάντεχα, ανοίγοντας

τον Ουράνη⁹, άκον τι διάβασα: «Ο Vaudoγer –λέει– μιλούσε για την Ελλάδα σαν εραστής. Η επαφή με το φως, το τοπίο, τις αρχαιότητες του έδωσε κάτι σαν “αισθησιακή απόλαυση” και τον έκανε να λιγοθυμάει από ευτυχία. Ο Vaudoγer έφυγε από την Ελλάδα “σαν από ερωτική συνέντευξη”. Μ’ αυτό το είδος της μέθης. Μ’ αυτού του είδους τον κραδασμό».

Κι αλήθεια αυτό γίνεται πάντα όταν σ’ αγγίζει η τέλεια ομορφιά – η όποια ομορφιά.

Γι’ αυτό πιστεύω πως όσοι *κοιωνήσουν* από το «Βάθος του κόσμου»¹⁰ σου, την ίδια με μένα θα νιώσουν πνευματική ηδονή. Πάει καιρός που διάβασα σ’ έναν Κύριο –είναι αρχιλογιστής εδώ– μερικά από τα ποιήματά σου. Λοιπόν σ’ εκείνο από το «Βασιλική Δρυσ»¹¹ «Εις φίλον», άρχισε να κλαίει. Έκλαιγε η ψυχή του από νοσταλγία για την «Ομορφιά» που κάποτε είχε δει και τώρα την αποζητάει. Μου είπε να σ’ το γράφω και να σε συγχαρώ και να σ’ ευχαριστήσω ακόμη (είναι Ιταλός –ελληνομαθής βέβαια– με καλλιτεχνικό περιεχόμενο από τα σπάνια και με πείρα πολλή από την πολυταξιδεμένη ζωή του).

Μα δεν έπιασα να σ’ το γράφω αμέσως, όπως με παρακάλεσε. Βλέπεις κακία; Περίμενα νέα σου ζωντανή παρουσία για να... συνεχίσω όπως σου ‘λεγα στο 1ο γράμμα μου. Αλήθεια, το ‘λαβες εκείνο το γράμμα; Στο «Κολοκοτρώνη 60»;¹² Κι ακόμη τις δυο εφημερίδες με κάτι άρθρα μου. Ενημέρωνέ με, γιατί ανησυχώ. Δεν έχω εμπιστοσύνη στα ταχυδρομεία. Πολλές φορές με πίκραναν, σαν κάτι φίλους

9. Κώστας Ουράνης (1890-1953). Έλληνας ποιητής, πεζογράφος, κριτικός λογοτεχνίας, μεταφραστής, δοκιμιογράφος και δημοσιογράφος.

10. Το βάθος του Κόσμου. Ποιητική συλλογή του Ν.Β. που κυκλοφόρησε το 1961.

11. Βασιλική δρυσ. Ποιητική συλλογή του Ν.Β. που κυκλοφόρησε το 1959.

12. Στην οδό Κολοκοτρώνη 60 βρισκόταν το γραφείο του Οικοδομικού Συνεταιρισμού Εκτελωνιστών, όπου ο Ν.Β. εργάστηκε ως γραμματέας-πρακτικογράφος από το 1950 έως το 1962.

που τους εμπιστεύτηκα ό,τι πολύτιμο είχα και κείνοι το παραπέταξαν. Εντυχώς που είναι δυο μονάχα αυτοί οι φίλοι κι όχι πολλοί. Γιατί εύκολα δεν ξενούγομαι. Εύκολα δεν εμπιστεύομαι στους βέβηλους τη «Χρυσή Κιβωτό» μου.

Λοιπόν με το καλό να βγει το βιβλίο. Η άρνηση των εκδοτών ήταν η «λυδία λίθος» για να γνωρίσεις τους αγαπητούς φίλους σου. Περιμένω να μου αναγγείλεις πότε θα κυκλοφορήσει.

Ξέρεις, εκείνη η εκδρομή στη Σαλαμίνα¹³ με έριξε σε φιλοσοφικούς στοχασμούς και ξεπήδησε ένα άρθρο. Αλλά δεν το δημοσιεύω γιατί θέλω να κυκλοφορήσει το βιβλίο, για να έχει επικαιρότητα.

Μη με ξεχνάς. Η γραπτή σου παρουσία με γεμίζει χαρά. Πόσο αναπαύει η χαρά. Κι έχω τόση ανάγκη, γιατί –όπως ίσως άκουσες– εδώ κάτω περνούμε μέρες αγωνίας. Η αβεβαιότητα για την αύριο έχει διαβρωτική δύναμη τόσο στο σώμα όσο και στην ψυχή.

«Εντυχώς που δεν μπορούν οι άνθρωποι να σκοτώσουν τ' άστρα» γράφει ο Χεμνγκουάι.

Ώρες εδώ στη μοναξιά μου με συντροφεύουν με τη λυτρωτική τους σιωπή. Δύσκολο η μοναξιά, γι' αυτό, όπως και κάθε πράγμα δύσκολο, σε κρατάει πάντα σε εγρήγορση, πάντα με το κεφάλι ψηλά.

Ανάμεσα στις πολλές ασχολίες που 'χω, η Έλεν Κέλλερ είναι το κέντρο της μελέτης μου – κι όταν ανακαλύπτω τα θαύματα που 'κανε με τέτοια αναπηρία, οικτίρω τον εαυτό μου. Χτες ακριβώς σ' ένα βιβλίο της διάβαζα κάτι που με συγκίνησε, γιατί έτσι το νιώθω κι εγώ:

«Είμαι βέβαιη –λέει– πως αν μια μάγισσα μ' άφηρε να διαλέξω την όραση ή την αφή, δεν θ' αποχωριζόμουνα από τη θερμή, τρυφερή επαφή των ανθρώπινων χειρών. Αγαπώ να κρατώ το χέρι, είμαι πιο

13. Στο νησί της Σαλαμίνας ο Ν.Β. περνούσε πολλά Σαββατοκύριακα σε μια παράγκα που του είχε παραχωρήσει για να ξεκουράζεται ο επιστήθιος φίλος του εκτελωνιστής Χρόνης Βουζουναράς.

κοντά ψυχικά και η ψυχική ένωση γίνεται πιο έντονη όταν αισθάνομαι το σφίξιμο ενός χεριού αγαπημένου».

Γι' αυτό πριν σ' αφήσω σου σφίγγω κι εγώ το χέρι ολόθερμα και σου εύχομαι «Καλή επιτυχία» σε όλες σου τις εξορμήσεις.

Χαιρετά μου την καλή σου συντροφίσα.

Ο Γιάννης¹⁴ με αγάπη σε χαιρετά.

Καλλιόπη.

Πολύ προτού φιλοξενηθεί το 1967 ο Ν.Β. στην Παιδούπολη Πεσταλότσι, από τη σωζόμενη αλληλογραφία, προκύπτει ότι η Καλλιόπη Νακοπούλου τον ενημέρωνε τακτικά για όσα συνέβαιναν εκεί. Σε μια επιστολή γραμμένη το 1965, από την Ελβετία, του επαναλαμβάνει την πρόσκλησή της να επισκεφθεί το πρότυπο «χωριό» για τα ορφανά των πολέμων, έχοντας κάνει, από τα γραφόμενά της, και την κατάλληλη προεργασία:

[...Και έρχομαι σε σένα. Το γράμμα σου το έλαβα στην ώρα του και χάρηκα. Το διάβασα στα παιδιά μου στην τραπεζαρία. Και ιδιαίτερα στην τελευταία παράγραφο που γράφεις ότι θα 'ρθεις, να δεις χαρές, φωνές. Ένας λέει: «Είμαστε τυχεροί, όλο προσωπικότητες βλέπουμε. Ήρθε ο βασιλιάς Παύλος, γνωρίσαμε τον Χατζιδάκι και τώρα θα μας επισκεφτεί κι ο ποιητής σας». Κι αλήθεια τώρα που είμαι εδώ είναι μια ευκαιρία. Η μεριά μας δεν είναι Άλπεις, είναι γλυκές οροσειρές. Μα τι ποικιλία, Θεέ μου, τι πράσινο, κάθε στιγμή είναι να λες: Σ' ευχαριστώ για τα βουνά και για τους κάμπους που είδα.]

Για κακή τύχη του Ν.Β., λίγους μήνες μετά την άφιξή του στο χωριό Πεσταλότσι, η Κ.Ν. αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη θέση της και να επιστρέψει οριστικά στην Ελλάδα για σοβαρούς λόγους υγείας, αφήνοντάς τον μάλιστα «προσωρινά» στη θέση της, με τη σύμφωνη γνώμη του διευθυντή του ιδρύματος Άρθουρ

14. Σύζυγος της Καλλιόπης Νακοπούλου.

Μπιλ¹⁵. Σύμφωνα με σωζόμενη προφορική μαρτυρία του τελευταίου, τα παιδιά απαίτησαν να έχουν κι αυτά («έναν πατέρα») όπως οι άλλες εθνότητες. Έτσι ο Ν.Β. αναγορεύτηκε, εντελώς απρόοπτα, για χρονικό διάστημα έξι μηνών, σε «πατέρα του ελληνικού σπιτιού», εκτελώντας χρέη δασκάλου και παιδονόμου, όχι με μεγάλη επιτυχία, όπως με σεμνότητα εξομολογείται σε κάποια επιστολή του, πριν τον αντικαταστήσει ο ποιητής Ιάσωνας Δεπούντης¹⁶ και η γυναίκα του, με πρόταση του ίδιου. Σε ανταπόδοση για την προσφορά του αυτήν ο διευθυντής του ιδρύματος, Άρθουρ Μπιλ, του ανανέωσε επ' αόριστον τη φιλοξενία στο ελληνικό σπίτι του «Χωριού» Πεσταλότσι. Η Καλλιόπη Νακοπούλου ένιωθε απέραντες ενοχές που η απουσία της τον φόρτωσε με μια τέτοια ευθύνη και του γράφει:

[...] Σας κούρασα κι εγώ με το να με αντικαταστήσετε. Πόσο έχω τύψεις. Ο νους μου εκεί είναι. Κι όσο βλέπω πώς «χίλιες κλωστές» με τραβούν δω και κει. Πώς χίλια «κεφάλια» ξεπετιούνται της Λεοναίας Ύδρας, με πιάνει απελπισία. Έτσι μού 'ρχεται να τα παρατήσω όλα και να γυρίσω. Τι χρωστάτε να κουράζεστε για μένα. Θα 'χετε πλήξει.

Η γνωριμία του Ν.Β. με το άγνωστο σ' αυτόν αλπικό περιβάλλον, εντελώς αντίθετο προς τη μεσογειακή του προδιάθεση, παρά τη θαλπωρή που του προσέφεραν στο φιλόξενο ελληνικό «σπίτι», του δημιούργησε ένα αίσθημα απομόνωσης. Σταδιακά, το ειδυλλιακό τοπίο μεταβάλλεται σε έναν λευκό εφιάλτη που τον αποδιοργαώνει. Ήλπιζε σε μια σύντομη μετοικεσία, αλλά αυτή καθυστέρησε πολύ περισσότερο από όσο είχε υποπτευθεί. Κανένας δεν πίστευε,

15. Άρθουρ Μπιλ (1916-2011). Παιδαγωγός και μουσικός, διευθυντής της Παιδουπόλης Πεσταλότσι από το 1947 έως το 1972. Η ελβετική κυβέρνηση τον διόρισε σε συνέχεια στο Συμβούλιο για την ανακούφιση από καταστροφές στο εξωτερικό και αργότερα δημιούργησε την ελβετική Μονάδα Αντιμετώπισης Καταστροφών (1981).

16. Ιάσων Δεπούντης (1917-2008). Ποιητής, φίλος του Νικηφόρου Βρεττάκου από τα χρόνια της Κατοχής. Εξέδωσε πολυάριθμες ποιητικές συλλογές, πεζά κείμενα και μελέτες.